

עשור של התפכחות

דן בן-דוד

אשליות רבות נופצו בעשור שמסתיים בשבוע הבא: עשור שהתחיל עם קמפ דייוויד ונכנס חזיתית לאינתיפאדה רצחנית; עשור שהתחיל עם נסיקה בהיי-טק שהפכה בתוך שנה בלבד לנחיתת אונס; עשור שבו אמריקה התחילה כמעצמת העל היחידה, ותוך שנה וחצי ראתה שני סמלים לאומיים תאומים צונחים לקרקע המציאות; עשור שבו מדינה קטנה גילתה עד כמה מוגבלת יכולתה להגן על עריה מאיומים שבאים ממעל ועל חייליה מאיומים שבאים מתחת לקרקע; עשור שבו מעצמת העל גילתה עד כמה מוגבלת יכולתה להדביר איומים קטנים עם פוטנציאל סיכון עצום.

במישורים רבים, דמה עשור האשליות יותר מדי לשנות השלושים של המאה הקודמת. בתחום המדיני בטחוני החלה אז הספירה לאחור לקראת האסון הגדול של שנות הארבעים. האם גם הסימנים המצטברים בתחום המדיני בטחוני במהלך העשור שמסתיים עתה רומזים על המשך דומה?

גם בתחום הכלכלי-חברתי, זכרונות משנות השלושים תפסו מקום של כבוד במהלך השנה האחרונה – ולא בכדי. במהלך 12 החודשים הראשונים של השפל הגדול, ירד הייצור התעשייתי בכ-13 אחוז, ירידה כמעט זהה לזו של 12 החודשים הראשונים של המשבר הנוכחי. בסופו של דבר, בשפל הגדול המשיך התוצר לרדת וכעבור שלוש שנים מתחילתו, חלה נפילה כוללת של קרוב ל-40 אחוז בייצור התעשייתי העולמי.

הנסיגה בשווקי המניות בעולם בסוף השנה הראשונה לשפל הגדול הגיעה לכ-20 אחוז. הפעם הירידה בתום 12 החודשים הראשונים היתה חריפה בהרבה והגיעה לכ-40 אחוז. בחודשים האחרונים, ישנם סימנים לבלימת הירידה בשווקי המניות ואף לעליות יחסיות. אך למרות אותו תיקון, שיעור הירידה הכולל בשווקי המניות בעולם היום זהה לשיעור הירידה אז, אחרי אותו מספר חודשים. חשוב להדגיש שהמשבר ההוא התקדם בגלים, ובתום שלוש שנים, שווי המניות בשווקי העולם היה נמוך בכ-70 אחוז מערכן ערב המשבר.

אחד מלקחי המדיניות הגדולים מהשפל הגדול היה בתחום המסחר הבינלאומי. מדינות שראו גידול ניכר ומהיר בשיעורי האבטלה נקטו במדיניות של סגירת גבולות ליבוא, מתוך כוונה להגן על עובדיהן – ובפועל העצימו את הפגיעה במדינות האחרות. נוצרו מלחמות סחר אשר צמצמו באופן ניכר את הסחר העולמי ורק הרעו מצב שכבר היה חמור ממילא. כפי שניתן לראות בתרשים 1, במהלך שלוש השנים הראשונות של השפל הגדול, ירד היקף הסחר העולמי בכ-30 אחוז.

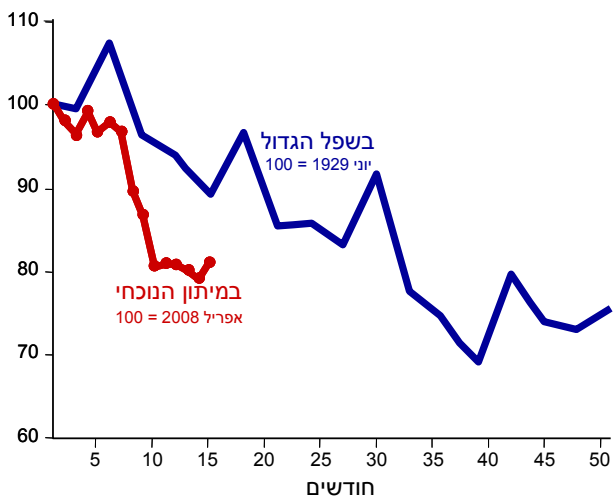
הפעם, המשקים המערביים פועלים ביחד כדי למזער את נזקי המשבר – עם שיתופי פעולה בין ממשלות והתייעצויות בין בנקים מרכזיים. למרות זאת, הירידה בהיקף הסחר בשנה האחרונה הייתה חדה אף יותר מאשר בזמן השפל הגדול. במהלך השנה הראשונה של השפל הגדול, הייתה ירידה של פחות מ-9 אחוזים בסחר העולמי – בזמן שבשנה הראשונה של המשבר הנוכחי חלה ירידה של כ-15 אחוז. במחצית השניה של 2009, נבלמה הירידה בסחר העולמי, ויתכן אף כי מסתמן שינוי כיוון. נתוני היצוא של ישראל בחודש האחרון מצביעים על תפנית חיובית חדה.

יתכן והתחלנו לצאת מהמשבר החריף. אולי סוף סוף נפתח את העיניים, נפסיק להסתכל על החודש האחרון, על הרבעון האחרון, על השנה האחרונה – ונתחיל לראות את התמונה הכוללת, תמונה מפתיעה בנוגע למהירות שבה ישראל רצה אל עתידה.

העתיד שלנו יושב היום על ספסלי בתי הספר. מי יושב שם? איזה ארגון כלים הוא מקבל? אם הילדים הם העתיד, אז הגיע הזמן להכיר את הפני המחר. כדאי להפנים מה היתה מהירות השינויים במהלך עשור אחד בלבד.

בסוף העשור שמסתיים עתה, נמצאים פחות תלמידים בבתי הספר היסודיים של מערכת החינוך הממלכתית מאשר היו בתחילת העשור (תרשים 2). לעומת זאת, במערכת החינוך הממלכתית-דתית,

תרשים 1
היקף הסחר העולמי
אז והיום

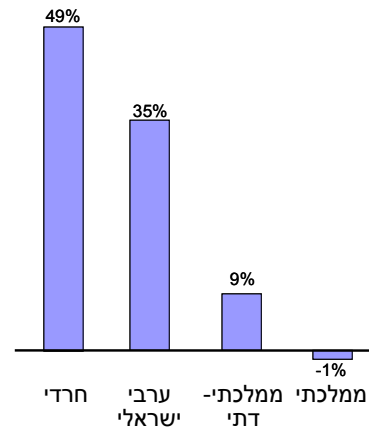
מקור: Eichengreen and O'Rourke (2009)

מספר התלמידים גדל ב-9% משנת 2000. מספר התלמידים בבתי הספר היסודיים של הזרם הערבי-ישראלי גדל ב-35%, ומספר התלמידים במערכת החרדית גדל ב-49%. כל זה קרה בעשור אחד בלבד. כמחצית מהתלמידים במערכת החינוך היסודית כבר לומדים בזרם הערבי-ישראלי או בזרם החרדי – ואלה הם קצבי הגידול של שתי קבוצות אלה.

תכירו את פני החברה הישראלית של הדור הבא. ואולי כדאי להתחיל להתעניין במה הם לומדים. האם מדינת ישראל מעניקה לילדים האלה את הכלים הנדרשים להתמודדות מוצלחת במשק מודרני ותחרותי? אם יאמצו הילדים האלה את נורמות העבודה של הוריהם, אז מה מצפה למדינת ישראל בעוד מספר שנים כאשר הם יהיו רוב האוכלוסייה? בשנה שעברה, שיעור הגברים הלא-מועסקים הממוצע בגילאי העבודה העיקריים (25-54) במדינות המערביות החברות בארגון ה-OECD היה 12.5% (תרשים 3). אחוז הגברים הערבים הלא-מועסקים בגילאים אלה היה כמעט כפול. מתוך הגברים החרדיים בגילאי העבודה העיקריים, למעלה מ-70% לא היו מועסקים. אצל הנשים, 74% מהערביות ו-46% מהחרדיות לא היו מועסקות,

תרשים 2 שינויים במספר התלמידים בתי ספר יסודיים

שיעורי שינוי בין שנות הלימודים 2000 ו-2009 לפי זרמים בחינוך

מקור: נחום בלס, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל נתונים מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

לעומת שלישי במערב.

האם אלה שיעורי אי-תעסוקה שיכולים לאפיין רוב במדינת עולם ראשון? האם מדינה שאינה בעולם הראשון תוכל לשרוד בשכונה המזרח תיכונית הזו?

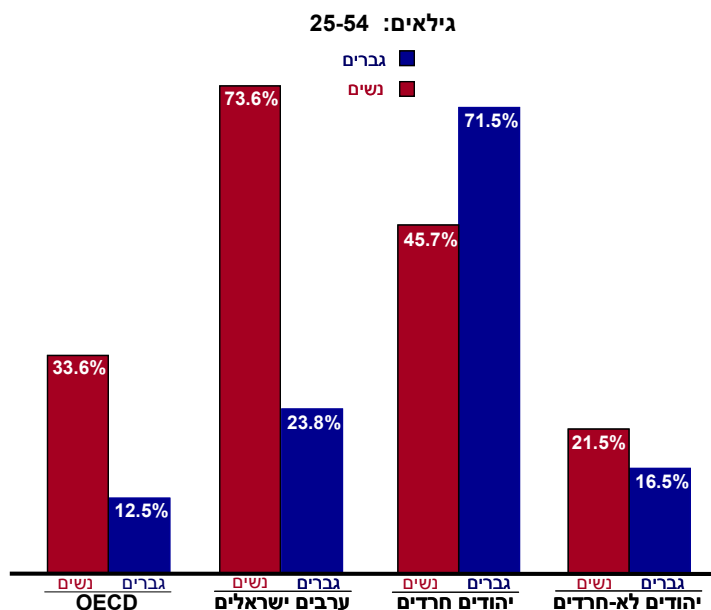
ומה לגבי הרוב הנוכחי, מי שצפויים להפוך למיעוט? שיעורי אי-תעסוקה של 16.5% אצל גברים יהודים שאינם חרדים בגיל העבודה העיקרי אולי נראים טוב לעומת הקבוצות האחרות, אך הם בכל זאת שלישי יותר מהמקובל במערב. איך זה קורה?

הסבר אחד, אך לא יחיד, הוא החינוך שילדי ישראל מקבלים בתחומי היסוד. מחקרים שהתפרסמו בשנים האחרונות השמים דגש על איכות החינוך מראים עד כמה רמת הידע בתחומי לימוד בסיסיים משפיעה על ההכנסה של היחיד ועל רמת החיים של המדינה. מחקר חדש של מרכז טאוב, שיתפרסם בדו"ח השנתי הקרוב של המרכז על מצב החברה והמשק, מסכם עשור שלם של תוצאות מהמבחנים הבינלאומיים, בהם השתתפה ישראל, ומשווה את המדינה לרשימה קבועה של 25 מדינות מערביות בכל השנים.

מאז 1999, ישראל השתתפה בחמישה מבחנים בינלאומיים שונים בתחומי המתמטיקה, המדע והקריאה. בכל אחד מהמבחנים מלבד אחד במהלך העשור האחרון, ההישגים של ילדי ישראל היו מתחת לכל אחת מהמדינות המערביות. לאור העובדה שרמת החיים בארץ הולכת ונסוגה בעקביות מהמדינות המערביות המובילות מאז שנות השבעים, אין בממצאים אלה כדי לבשר על שינוי מגמה בעתיד הנראה לעין.

בעשור האחרון, פערי החינוך בתוך ישראל היו גבוהים יותר מהפערים בכל אחת מ-25 מדינות ה-OECD בכל אחד מהמבחנים. בהינתן שהפערים הכלכליים בישראל הינם כבר היום בין הגבוהים בעולם המערבי, ולאור העובדה שמערכת החינוך היא קרש הקפיצה העיקרי לשוק העבודה, איך ניתן לצפות לשינוי כיוון כאשר פערי החינוך במדינה של 7 מיליון ישראלים גדולים אפילו מפערי החינוך הענקיים בארה"ב עם 300 מיליון תושביה?

תרשים 3 אחוז הלא-מועסקים באוכלוסייה, 2008

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל-אביב נתונים מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומה-OECD

135 השוואת התלמידים המצטיינים

מוצעי ה-5% העליונים ב-25 מדינות OECD יחסית לישראל
במבחנים בינלאומיים בעשור האחרון*

בסיס = ישראל = 100

TIMSS ¹ 1999	PISA ² 2000/02	TIMSS ¹ 2003	PISA ² 2006	TIMSS ¹ 2007	
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	ישראל
106.2	103.8	102.1	104.5	103.9	OECD
	103.9		105.0		1 אוסטרליה
106.6	107.6	102.0	106.8	103.0	2 אוסטרליה
100.4	98.2	97.4	99.8	98.2	3 איטליה
	101.9		102.4		4 איסלנד
	103.4		104.1		5 אירלנד
106.2	107.9	103.1	105.5	106.5	6 אנגליה ³
105.5	104.4	102.8	102.8	103.6	7 ארה"ב
106.0	104.9	100.2	106.2		8 בלגיה ⁴
	102.8		106.2		9 גרמניה
	102.3		102.7		10 דנמרק
		101.8	106.3		11 הולנד
109.0	102.0	105.5	101.9	105.9	12 הונגריה
110.3	106.9	108.5	106.9	111.2	13 יפן
	103.0	93.7	102.4	94.7	14 נורבגיה
103.5	109.0	100.6	109.5		15 ניו-זילנד
		102.1	101.6		16 סלובקיה
	99.4		98.5		17 ספרד
	96.0		98.6		18 פורטוגל
103.5	106.5		109.3		19 פינלנד
106.8	103.2		106.6	103.8	20 צ'כיה
	103.6		103.2		21 צרפת
112.3	104.4	110.2	108.9	113.8	22 קוריאה
105.0	106.5	101.0	107.5	102.0	23 קנדה ⁵
106.0	104.2	100.1	104.5	100.0	24 שבדיה
106.0	105.0		106.0		25 שווייץ

* לא כולל חרדים בישראל

¹ ממוצע ארצי במבחנים במתמטיקה ומדע

² ממוצע ארצי במבחנים במתמטיקה, מדע וקריאה

³ הממלכה המאוחדת במקום אנגליה במבחני ה-PISA

⁴ בלגיה הפלמית במבחני ה-TIMSS

⁵ ממוצע של אזורים קנדיים שהשתתפו ב-TIMSS בשנים 2003 ו-2007

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל-אביב

נתונים מ-TIMSS ו-PISA

מאז 1999, ההישגים של תלמידי ישראל החלשים ביותר, אלה הנמצאים בין ה-5% התחתונים, הינם נמוכים יותר מההישגים של התלמידים החלשים ביותר בכל אחת מ-25 מדינות ה-OECD בכל אחד מהמבחנים. מדובר במדינה עם שיעורי עוני בפסגת העולם המערבי – ובתלמידיה ניתן לראות מה מחכה בעתיד. חשוב להדגיש שהתלמידים במערכת החינוך החרדית, שאינם לומדים מתמטיקה ומדע לפי תוכנית ליבה כלשהיא, גם אינם משתתפים במבחנים הבינלאומיים. כלומר, ילדי ישראל הצליחו להגיע למעמד המפוקפק הזה ללא סיוע מהתלמידים החרדים.

בעשור שחלף מאז 1999, עברה המדינה עוד אבן דרך כאשר עתידה נפרד באופן פורמאלי מעברה. בעשור האחרון, הזור הישראלי שהתחנך בעבר זכה ליותר פרסי נובל במדעים – ביחס לגודל האוכלוסייה – מכל מדינה אחרת בעולם. באותו עשור, ההישגים של התלמידים המצטיינים של המדינה, אלה הנמצאים ב-5% העליונים, הציבו אותם קרוב לתחתית העולם המערבי בכל אחד מהמבחנים (ראו לוח). כמה אירוני שבאותו עשור אנו מקבלים כזו תזכורת על הפוטנציאל הטמון בחברה הישראלית – ועל הפספוס הנוראי של דורנו בהעברת השרביט לילדינו.

אפשר לראות את התמונה

שהתפתחה כאן במהלך העשור שמסתיים בשבוע הבא ולהכניס את הראש בחזרה לחול. אפשר לחפש נחמת שווא שזו גזירת גורל, לסמוך על פוליטיקאים המתנהגים כאילו אין מה לעשות. אפשר להתעלם, ואפשר גם לארוז מזוודות.

אבל אפשר גם אחרת. אפשר להפסיק להתקוטט בסיסמאות רדודות, בסוגיות צדדיות, ולהתחיל להבדיל בין תפל ועיקר. חלומות אינן תחליף לתוכנית מבצעית – וישנה כזו. לרפורמות המערכתיות הדרושות בחינוך, בתעסוקה ובתחומים אחרים אין סיכוי לעבור בשיטת הממשל הנוכחית שבה התמריצים הם אישיים וסקטוריאליים במקום ממלכתיים. כאשר אי הציבות היא אינהרנטית במערכת, כאשר הזרוע הביצועית מורכבת מבכירי מפלגות המתייחסים למדיניות כמשחק סכום אפס – כישלון שלך זה הצלחה שלי – כאשר שלישי מהזרוע המחוקקת נמצא בזרוע המבצעת בזמן שהשאר עושים כל העולה בידם כדי להפיל את השלישי שבפנים, כאשר לסך הרסיסים של מפלגות המשקפות את לב הקונסנסוס הישראלי בקושי נותר עדיין רב בכנסת, אין נושא בוער יותר להצלת עתיד המדינה משינוי מהותי בשיטת הממשל הישראלית.

אני מצדד בשיטה מסוימת שכתבתי עליה לא מעט בעבר – עם נשיא כראש מדינה וח"כים הנבחרים באופן אישי לכהונות קבועות, עם הפרדה מוחלטת בין הרשויות הכוללת איזונים ובלמים המאפשרים משילות מחד ובקרה מאידך, עם שרים שאינם מתמנים לתפקידם כי הם בכירי מפלגות אלא אנשים שמבינים בתחום משרדם – אך לא זו הנקודה. אין שיטה מושלמת ולא יהיו לנו עוד הזדמנויות כדי ללמוד מהטעויות. זו העת למנהיגים אמיתיים, ויש כאלה בכנסת, המבינים את גודל השעה ומה יהיה מקומן בהיסטוריה של העם היהודי אם לא יתחילו לדאוג לביתו. לבד הם לא יוכלו. אך ביחד, בהחלט כן. זו אולי אחת משעות הכושר האחרונות שנותרו. העשור שמתחיל בשבוע הבא חייב להיות עשור ההתפכחות, אחרת הוא יהיה עשור הספירה לאחור.